

شیوه های مختلف مینیاتورسازی ایران

علی کریمی

جای تردید نیست که در سالهای اخیر تعداد علاقمندان و آشنایان مینیاتور ایران بمیزان قابل توجهی رو با افزایش رفته و می رود، ولی اکثر آنها شیوه های مختلف و وجه تمایز انواع مینیاتورها را بخوبی نمی شناسند و شاید بعضی از هنرمندان جوان و مجموعه داران و علاقمندان جدید که با نقاشی های ملی ایران سروکار دارند، در شناخت سبک ها و طریقه های عمل و شیوه های مختلف مینیاتور ایرانی دچار ابهام باشند. لذا بمنظور آشنایی بیشتر و روشن نمودن ذهن آنها لازم بود شیوه های متنوع مینیاتور با معرفی نمونه های از هر شیوه تشریح تا راه جستجو و تحقیقات تسهیل شود.

با توجه بمقدمه ذکر شده باید دانست، تکنیک مینیاتورسازی ایران بسیار متنوع است و هر یک از استادان معروف تغییراتی در روش و شیوه هاییکه قبل از آنها موجود بوده وارد نموده اند. معهداً بطور کلی و قطع نظر از تغییرات جزئی و کم اهمیت، میتوان شیوه های ساخت مینیاتورهای ایران را بشرح زیر تقسیم و تفکیک نمود:

- ۱- مینیاتور تمام رنگ جسمی ۲- مینیاتور آبرنگ
- روحنی ۳- مینیاتور سیاه قلم رنگی ۴- مینیاتور سیاه قلم
- ۵- مینیاتور سفید قلم ۶- مینیاتور رنگ روغنی ۷- مینیاتور زیر روغن ۸- تشعیر.

مینیاتور تمام رنگ جسمی

۱- رنگ های جسمی مینیاتورسازی را در گذشته با پودر رنگ های معدنی مانند سفیدآب سرب، سرنج، لاجورد، سیلد، شنجرف، زرنیخ، نیل و غیره روی سنگ مسطح و صیقلی که بر اثر سائیدن زیاد، قسمت وسط آن گود میشد

در شماره های گذشته این مجله، راجع بلغت مینیاتور که از زبان فرانسه در ایران متداول شده توضیح کافی داده شد و روشن گردید که این لغت از اوایل قرن بیستم بعلمت فعالیت های مداوم هیئت علمی و باستانشناسی فرانسوی در ایران و جمع آوری آثار نقاشی های قدیمی که توسط عتیقه فروشان و دلالان آنها در کلیه شهرها و قصبات ایران ب جستجو می برداخته اند عامه فهم و رایج گردید. امروزه نیز در تمام کشورهای شرق و غرب، نقاشی های ظریف و تصاویر کتب خطی و ریزه کاری های محلی و ملی را مینیاتور مینامند.

مثلاً بجای اینکه بگویند، نقاشی ایرانی - نقاشی ژاپنی - نقاشی چینی - نقاشی هندی و غیره، میگویند، مینیاتور ایرانی - ژاپنی - چینی - هندی و ...

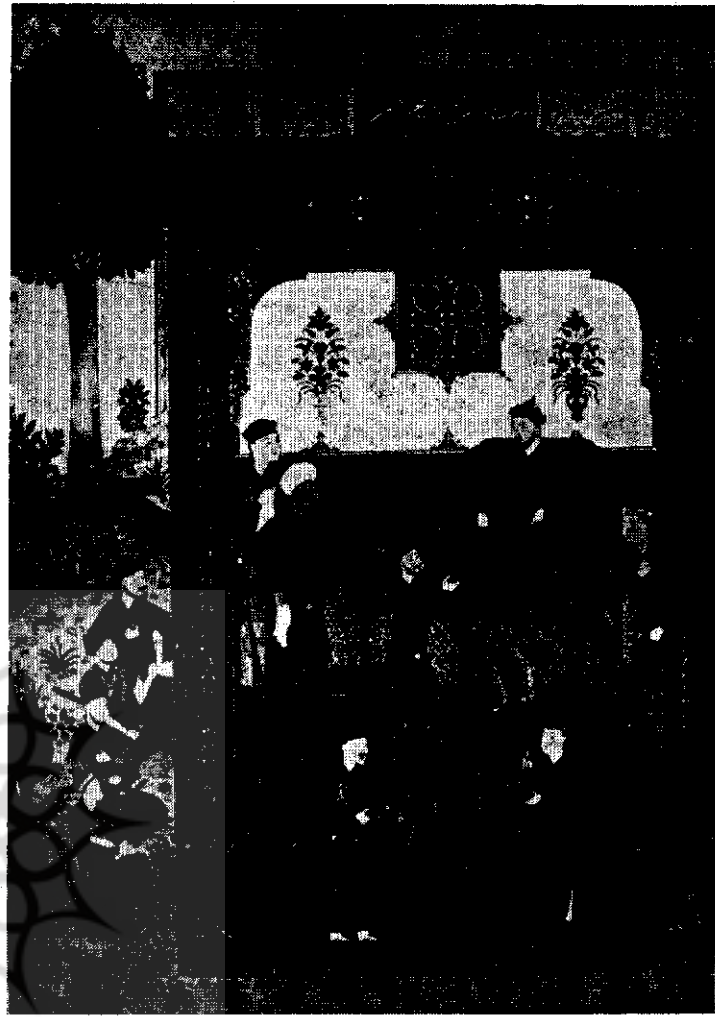
بدون شك در کشورهای غیر اروپایی نیز از همان اوایل قرن بیستم لغت نقاشی بسبک های کلاسیک و امپرسیونیسم که از اروپا اقتباس نموده بودند اطلاق شده است.

از نیمه دوم قرن بیستم تا کنون علاوه بر دو لغت نقاشی و مینیاتور، لغت مدرن نیز در جهان متداول شد و این لغت سوم منحصرأ بشیوه های نقاشی که بعد از دوره امپرسیونیسم از طریق اروپای غربی ب کشورهای غیر اروپایی آمده و مورد بحث قرار گرفته اطلاق میشود.

اکنون چون بحث ما راجع بشیوه های مختلف مینیاتورسازی ایران میباشد و بتجویز علمای زبان و لغت شناس، هر لغتی که متداول و مفهوم عامه شد استعمال آن را بلامانع تشخیص داده اند، لذا برای معرفی و تشریح شیوه های نقاشی ملی ایران از همان لغت جهانی (مینیاتور) استفاده میشود.



میناتور سیاه قلم رنگی روحی اواخر دوره ایلخانی هرات



میناتور تمام رنگی جسمی دوره ایلخانی هرات ، در متن تابلو از زمینه اولیه چیزی باقی نمانده

رنگ‌های جسمی فوق‌الذکر که میتوان آنرا آبرنگ جسمی نیز نامید در کارخانه‌های رنگ‌سازی امروز، رنگ (گواش) نامیده میشود.

بطور کلی رنگ‌های جسمی (گواش) مانند رنگ‌روغن قابلیت پوشش دارد یعنی اگر روی صفحه تیره رنگ استعمال شود رنگ زیرین خود را میپوشاند و رنگ طلایی اصل یا بدل در ردیف رنگ‌های جسمی میباشد.

در میناتورهای تمام رنگ جسمی، تمام زمینه تابلو از رنگ پوشیده شده و فقط حاشیه مقوا یا کاغذ یا ورق‌کتاب برنگ اصلی خود باقی میماند.

این نکته قابل ذکر است که رنگ‌های جسمی مخصوص رنگ‌آمیزی تابلو بوده و برای ریزه‌کاری‌ها و ساخت ساز

با قطعه سنگ صیقلی کوچک دیگر که در دست جا بگیرد ساعت‌ها میسایندند تا خوب نرم و قابل استفاده شود. معمولاً شاگردانیکه برای تعلیم نزد استاد می‌آمدند در سال اول، کارشان رنگ ساییدن بود ولی سالهاست که این رویه با تأسیس هنرستانهای هنرهای زیبا و تأسیس کارخانه‌های رنگ‌سازی مدرن ترك شده است.

رنگ‌های جسمی پس از اینکه با آب خوب ساییده شد بامقدار معینی چسب سریشم یا صمغ مخلوط میشود تا هنگام مصرف و پس از خشک شدن ثابت بماند. در بعضی کشورها برای چسب رنگ، از سفیده وزرده‌ی تخم مرغ یا محلول نبات، یا شیره انگور و مختصری روغن گل‌سیرین نیز استفاده مینمایند.



مینیاتور سیاه قلم رنگی دوره صفویه اصفهان بازمینه ساده بی رنگ



مینیاتور سیاه قلم رنگی . دوره صفویه - اصفهان . قسمتی از نقش روی حاشیه تابلو ادامه یافته است

نوع مینیاتورها از اواخر دوره صفویه بیشتر متداول شده و در دوره‌های بعد مانند زندیه و قاجاریه بمیزان خیلی زیاد مینیاتور آبرنگ روحی ساخته شده است .

مینیاتورهاییکه روی عاج ساخته میشود بیشتر از رنگهای روحی استفاده شده تازمینه عاج نمودار باشد در حال حاضر هنرمندان مینیاتورساز بیشتر از رنگهای روحی استفاده میکنند ولی در بین آثار مینیاتور معاصر ، رنگهای جسمی و روحی نیز در کنارهم بسیار دیده میشود . برای چسب رنگهای روحی فقط مقدار بسیار کمی شیره انگور یا محلول قند کافی میباشد .

(روکاری) از رنگهای روحی استفاده میکنند زیرا رنگ جسمی قابلیت کشش و نازک کاری را ندارد .

مینیاتور آبرنگ روحی

رنگهای روحی برخلاف رنگهای جسمی قابلیت پوشش ندارد ، لذا باید روی زمینه‌های روشن مورد استفاده قرار گیرد . مینیاتورهاییکه با رنگ روحی تهیه میشود ، معمولا رنگها بقدری با آب مخلوط میشود که کاملا رقیق و کم رنگ باشد و رنگهای جسمی را نیز در صورت لزوم بهمین نحو رقیق کار میکنند که زمینه اولیه تابلو بخوبی دیده شود . این



میناتور بشیوهی هند و ایرانی
اواخر دوره صفویه

میناتور سیاه قلم

این نوع میناتور بطوریکه از نام آن مفهوم است فقط با قلم سیاه روی زمینه‌های روشن کار میشود و در تمام ادوار، تحولاتی که در سبک نقاشی ایران حاصل شده وجود داشته و دارد. ولی از دوره صفویه به بعد بیشتر رایج گردیده بطوریکه کتب خطی بسیاری با شیوه سیاه قلم مصور شده و امروز نیز هنرمندان باین شیوه علاقه خاصی دارند.

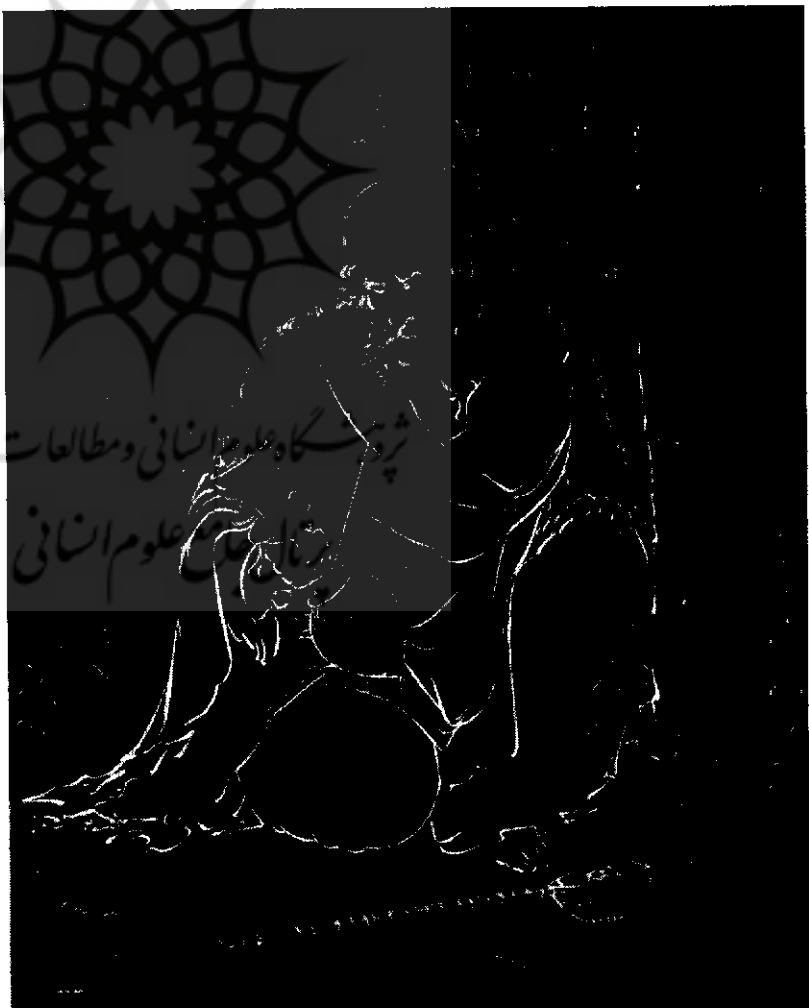
برای تهیه میناتور سیاه قلم، از مرکب‌های مرغوب خطاطی استفاده میکنند و هر قدر مرکب نرم‌تر و کشش آن بیشتر باشد قدرت قلم و امکان نازک‌کاری بیشتر به هنرمند

میناتور سیاه قلم رنگی

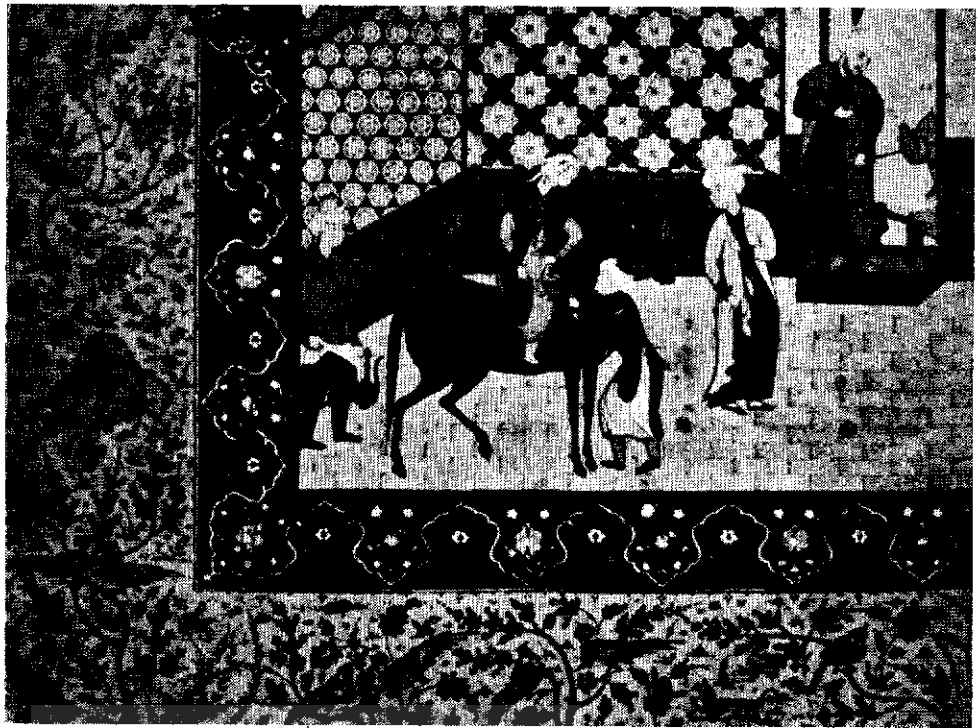
میناتورهاییکه در بعضی از قسمت‌های آن رنگ بکار رفته باشد سیاه‌قلم رنگی میخوانند. در این شیوه از میناتورها، رنگ طلائی حتماً بکار میرود و زمینه تابلو بحال خود باقی میماند و قسمت‌های مختصری که رنگین است بنا بسلیقه هنرمند از رنگ‌های جسمی و روحی توأمآ استفاده شده و بطور کلی قسمت‌هاییکه بشیوه سیاه قلم کار میشود خیلی زیاد است. میناتورهای سیاه قلم رنگی بیشتر در دوره صفویه در آثار میناتورهای رضا عباسی متداول شده و تا امروز مورد نظر هنرمندان بوده و باین شیوه زیاد کار میکنند.



مینیاتور سیاه قلم رنگی دوره صفویه - اصفهان.
قسمت کنی رنگی و بقیه با قلم سیاه میباشد.



مینیاتور سفید با زمینه سیاه - دوره معاصر



بالا : حاشیه تشعیر اطراف يك
تابلو مینیاتور دوری صفویه -
تبریز

پائین : مینیاتور رنگ روغن
دوروی معاصر

میدهد .

شیوه سیاه قلم را بارنگ‌های دیگر مانند قهوه‌ای تیره
و حتی قرمز یا آبی تیره و بطور کلی رنگ‌های روحی سیر
تهیه نموده‌اند، لیکن در حال از يك رنگ منحصر بفرد
روحی تجاوز نمیکنند و طرز کار کردن عیناً مانند مرکب
میباشد. در دوره قاجاریه که مینیاتور آبرنگ بشیوهی زمان
تهیه میشد از مینیاتور و گل و بوته‌های این دوره نیز بشیوه
سیاه قلم زیاد دیده میشود .

مینیاتور سفید قلم

مقصود از سفید قلم مینیاتورهایی است که با قلم سفید
روی کاغذ یا صفحه تیره رنگ، نقاشی شده باشد بدیهی است
باین شیوه با سایر رنگ‌های روشن روی زمینه تیره زیاد
دیده شده و در حال از يك رنگ تجاوز نمیکنند. بدیهی است
بعضی از هنرمندان بابتکار خود مختصری طلایی و رنگ‌های
دیگر در تابلوی سفید قلم بکار برده‌اند لکن عمومیت ندارد.
از آثار مینیاتور سفید قلم هنرمندان معاصر نیز زیاد دیده
میشود و کاملاً شناخته شده و رایج میباشد و گاه گاه از رنگ‌های
روشن متنوع روی زمینه سیاه بصورت تابلوی بزرگ ساخته‌اند
که در نمایشگاه‌های بزرگ مورد توجه واقع شده و مدال طلا
بآنها تعلق گرفته ولی از نوع اخیر بسیار کم تهیه شده است .

تشعیر

در مورد کلمه تشعیر و اینکه معنی لغوی آن چیست
تاکنون مطالبی از طرف کارشناسان نوشته شده ولی قطعیت آن



روشن نیست. قدر مسلم آنست که تشعیر بنقوش تریینی اطلاق میشود که درحواشی کتب مصور یادرنقوش دیوار ولباس‌های زریفت از حیوانات و گل و بوته ودرخت نشان داده شده و عموماً با طلائی يك رنگ، روی زمینه تیره و یا با رنگ تیره‌تر از رنگ زمینه بمانند خود رنگ نقاشی شده است. اصولاً تشعیر برای تابلوهای پرکار است و يك عمل تکمیل‌کننده بشمار میرود.

مینیاتور رنگ روغن

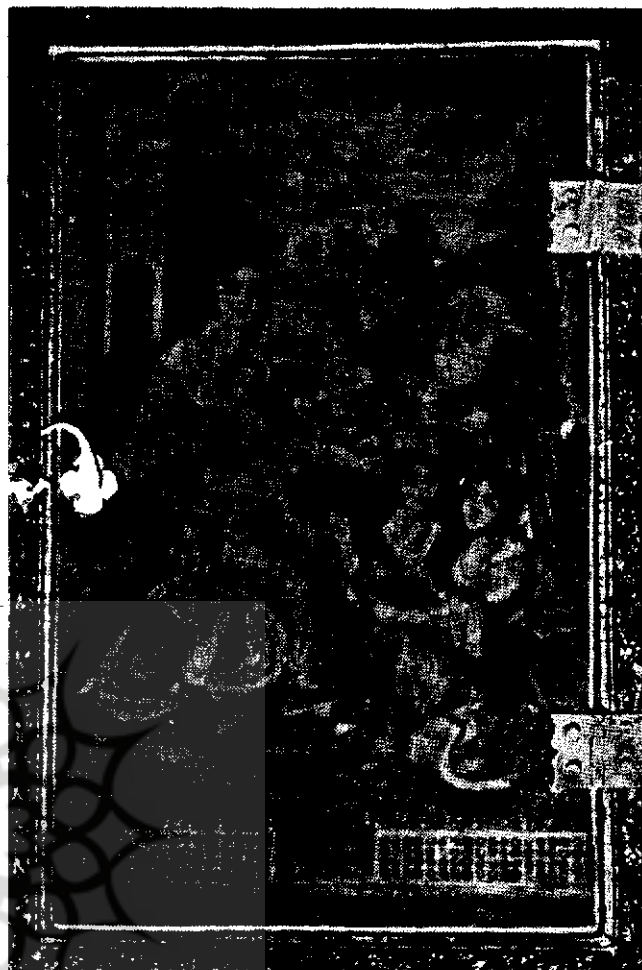
برای تهیه مینیاتور رنگ روغن، از همان پودر رنگهای ذکر شده استفاده میشود و آنرا باروغن بزرگ، بطریقی که در رنگ‌های جسمی اشاره شد روی سنگ میسایند و بکار میبرند و امروز کارخانه‌های رنگ‌سازی در دسترس هنرمندان میگذارند و عیناً همان رنگ‌هایست که برای تابلوهای نقاشی رنگ و روغن بکار میرود.

معمولاً مینیاتورهای رنگ روغنی را بصورت تابلوی بزرگ میسازند یا روی دیوار بصورت فرسک تهیه میکنند. آثار مینیاتورهای معروف در چهل ستون و عالی‌قاپوی اصفهان و بیشتر نقاشی‌های دوره قاجاریه بارنگ روغن ساخته شده است.

مینیاتور زیر روغنی

این نوع مینیاتورسازی نیز بارنگ‌های جسمی و روحی هر دو ساخته میشود و پس از تکمیل روی آنرا يك قشر روغن میزنند تا شفاف و براق شود و بر اثر استعمال پاك نشود. سابقاً برای این شیوه مینیاتور از روغن کمان که در ایران تهیه میشد استفاده میکردند ولی امروز از روغن‌های بسیار شفاف که زودتر خشک میشود و استحکام آن نیز بهتر از روغن کمان میباشد و در کارخانه‌های رنگ‌سازی تهیه میگردد استفاده مینمایند.

معمولاً مینیاتورهای زیر روغنی برای تهیه آلبوم، جعبه، جلد کتاب، قلمدان، قاب آئینه و امثال آنهاست و باید روی جنس محکم، مانند مقوا پرس شده یا تخته یا فلز یا عاج باشد که روغن در آن نفوذ نداشته و براستحکام کار اضافه شود و حداقل سه بار و در شرایط مختلف این قبیل اشیاء نفیس را تاده بار روغن میزنند تا کاملاً قشر شفاف روغن بصورت ضخیم روی نقاشی را ببوشاند. در میان آثار مینیاتورهای زیر روغنی از تمام شیوه‌ها حتی سیاه قلم و تشعیر زیاد دیده میشود و بطور کلی کلیه سبک‌ها در زیر روغن خودنمایی دارد. در پایان تذکر این مطلب ضروری است که رشته هنر تذهیب‌کاری از مینیاتورسازی جدا نیست و شیوه‌های مختلف ذکر شده در تذهیب نیز عیناً بکار رفته و میتوان بهمین نحو انواع مختلف تذهیب را تقسیم و تفکیک نمود.



مینیاتور زیر روغنی دوره قاجاریه